

דבר ה' זו הלכה (שבת קל"ח): הלכה שבועית בנושאים אקטואליים

הושענות, הקבלת פני רבו ברגל - מקורות והערות

א. מנהג ההושענות

נוהגים להקיף בכל יום מימי חג סוכות את הבימה ולומר הושענות, זכר למקדש. בהושענא רבא מקיפים שבע פעמים¹.
הסיבה שמקיפים את הבימה היא שבזמן שאין בית מקדש, הבימה היא במקום המזבח, שכן אמר הקב"ה לאברהם אבינו "תקנתי להם סדר קרבנות כל זמן שקוראין בהן מעלה אני עליהן כאילו מקריבין לפני קרבן ומוחל אני על כל עונותיהם"².
בששת הימים הראשונים של חול המועד מקיפים את הבימה תוך כדי אחיזה בארבעת המינים. מי שאין לו ארבעה מינים: למנהג השו"ע יקיף גם הוא, למנהג רמ"א לא יקיף³.
בהושענא רבא - נחלקו הפוסקים האם יש לאחוז את הערבות בהקפות או את ארבעת המינים. להלכה - דעת השו"ע לאחוז בערבות יחד עם ארבעת המינים. מאידך המשנה ברורה כתב בשם האר"י שאין להחזיק את הערבות⁴.

ב. הקבלת פני רבו ברגל

בגמרא נאמר שחייב אדם להקביל פני רבו ברגל. הראשונים חלוקים בטעמו של דין זה. לדעת הרמב"ם החיוב הוא מדין כבוד רבו. לדעת הרמב"ן וספר חסידים החיוב הוא מדין תלמוד תורה.
לדעת הנודע ביהודה, בימינו אין חיוב הקבלת פני רבו. מאידך רוב האחרונים חולקים עליו וסוברים שגם בזמן הזה יש חיוב.
הגרש"א שטרן שליט"א תולה את המחלוקת זו בזו: הנודע ביהודה שסובר שבזמן הזה אין חיוב, הבין שיסוד הדין הוא כבוד הרב, ולא שייך לתקן חובה לכבוד את הרב בעלייה לרגל כאשר בית מקדשנו שומם ולא עולים אליו, מפני שלא ייתכן שכבוד הרב יגדל מכבוד שמיים.
מאידך, רוב האחרונים סברו שהיסוד הוא תלמוד תורה, ולכן גם בזמן שאין בית מקדש חייב להקביל פני רבו על מנת ללמוד ולדעת את המעשה אשר יעשו⁵.

מקורות והערות

1. במשנה במסכת סוכה (נה ב) מתוארת מצוות הערבה והקפת המזבח בזמן שבית המקדש היה קיים. "מצות ערבה כיצד מקום היה למטה מירושלים ונקרא מוצא יורדין לשם ומלקטין משם מורביות של ערבה ובאין זזוקפין אותן בצדי המזבח וראשיהן כפופין על גבי המזבח תקעו והריעו ותקעו בכל יום מקיפין את המזבח פעם אחת ואומרים אנא ה' הושיעה נא אנא ה' הצליחה נא רבי יהודה אומר אני והו הושיעה נא ואותו היום מקיפין את המזבח שבע פעמים בשעת פטירתן מה הן אומרים יופי לך מזבח יופי לך מזבח רבי אלעזר אומר ליה ולך מזבח ליה ולך מזבח כמעשהו בחול כך מעשהו בשבת אלא שהיו מלקטין אותן מערב ומניחין אותן בגיגיות של זהב כדי שלא יכמושו רבי יוחנן בן ברוקה אומר חריות של דקל היו מביאין וחובטין אותן בקרקע בצדי המזבח ואותו היום נקרא חבוט חריות מיד תינוקות שומטין את לולביהן ואוכלין אתרוגיהן".

ובגמרא (שם מג ב) נחלקו אמוראים האם הקפת המזבח הייתה בלולב או בערבה. "אתמר רבי אלעזר אומר בלולב רב שמואל [בר נתן] אמר רבי חנינא בערבה וכן אמר רב נחמן אמר רבה בר אבא בערבה אמר ליה רבא לרב יצחק בריה דרבה בר בר חנה בר אוריא תא ואימא לך מלתא מעליתא דהוה אמר אבוך הא דתנן כל היום מקיפין את המזבח פעם אחת ואותו היום מקיפין את המזבח שבע פעמים הכי אמר אבוך משמיה דרבי אלעזר בלולב".

בהסבר הכרעת הגמרא מצינו שלש שיטות.

האור זרוע (ח"ב הל' סוכה ס"י שטו) מביא שתי דעות בהסבר שיטת רש"י. לדעה הראשונה שיטת רש"י היא שהקפת המזבח הייתה בערבה. לדעה השנייה שיטת רש"י היא שההקפה הייתה רק בלולב, ומצוות הערבה היא בנטילה ולא בהקפה. שיטה שלישית היא שיטת היראים (ס"י תכב) שהגמרא לא הוכרעה ונשאר ספק. להלכה, מה שהיה במקדש לצערנו עדיין לא נוגע לנו, בעזרת ה' נזכה שכבר בחג הקרוב נעלה לבית המקדש, הנוגע לנו הוא המנהג שתקנו זכר למקדש, להקיף בבתי הכנסת את הבמה. הרמב"ם (לולב פ"ז הל' כג) פוסק שהקפת המזבח הייתה בלולב ולכן "נהגו ישראל בכל המקומות להניח תיבה באמצע בית הכנסת, ומקיפין אותה בכל יום כדרך שהיו מקיפין את המזבח זכר למקדש".

וכך פסק השו"ע (או"ח ס"י תרס סע' א) "נוהגים להעלות ספר תורה על (הבימה) ולהקיפה פעם אחד בכל יום; ובשביעי מקיפים אותה שבעה פעמים, זכר למקדש".

2. טעם זה להקפת הבמה הובא בביאור הגר"א לשו"ע (או"ח ס"י תרס ס"ק ב). הגמרא שהבאנו היא במסכת מגילה (לא ב).

3. באורחות חיים (הל' לולב סי' לד) מביא מחלוקת גאונים אם מי שאין לו לולב יקיף או לא. במחלוקת זו נחלקו להלכה השו"ע ורמ"א. לדעת השו"ע (שם סע' ב) "נוהגים להקיף אף מי שאין לו לולב". לדעת רמ"א "מי שאין לו לולב אינו מקיף, וכן נוהגין".

4. לגבי הושענא רבא כתב השו"ע (שם) "ביום שביעי נוטלין הערבה עם הלולב להקיף". המשנה ברורה (ס"ק ח) כתב " עיין לקמן סימן תרס"ד ס"ז בהג"ה דיותר טוב שלא לחבר הערבה עם הלולב כלל וכ"כ בשם האר"י ז"ל שלא לחברם כלל עם הלולב רק אחר קדיש תתקבל אז קח בידך הערבה ותחבוט ה' פעמים בקרקע ושל"ה כתב כשמגיע לתענה אמונים אז מניח הלולב ויקח הערבה". (אמנם מלשון הרמ"א סי' תרסד סע' ז משמע שיקח את הערבה כבר לפני "תתנו לשם ולתהילה" וכ"נ בחיי"א כלל קנג סע' ג)

5. בגמרא סוכה (כז ב) דייק רבי יצחק מלשון הכתוב "מדוע את הלקת אליו היום לא חדש ולא שבת"- מכלל דבחודש ושבט מחייב איניש לאקבוליה אפי רביה", וחידש כי "חייב אדם להקביל פני רבו ברגל".

הראשונים והאחרונים תמהו כמה תמיהות על הגמרא. הריטב"א (שם) הקשה, מדוע לא נלמד מהפסוק שיש חיוב להקביל פני רבו בשבת. מהרש"א (שם) תמה, מנין למד רבי יצחק חיוב להקביל פני רבו ברגל, מפסוק שכלל לא נזכר בו רגל. הפני יהושע (שם) הקשה, כיצד נלמד חיוב הקבלת פני רבו ברגל מהאשה השונמית, והרי לכאורה זו מצות עשה שהזמן גרמא, אשר נשים פטורות מקיומה. ברבנו חננאל יש גירסא אחרת בגמרא במסכת ראש השנה (טז ב). בגירסתו הקשו על הלימוד של רבי יצחק "והא ברגל אמרנו", דהיינו כיצד נלמד החיוב להקביל פני רבו ברגל מהפסוק שהוזכרו בו חדש ושבט. על כך תירצו: "אם רבו שרוי במקום קרוב לו חייב להקביל פניו בכל חדש ושבט, ואם הוא במקום רחוק חייב להקבילו ברגל. וכדבריו מפורש בחידושי הריטב"א (שם) שכתב "יש לומר דרבי יצחק תפס קצה האחרון, כי הקבלה הוא בכל תלמיד כפי קירובו לרבו, כי אם הוא בעיר חייב לראותו בכל יום, ולא סגי בלאו הכי. ואם הוא חוץ לעיר במקום קרוב, פעם אחת בשבוע או בחודש. ואם הוא במקום רחוק יש לו לראות פעם אחת ברגל. ולא הוצרך רבי יצחק להזהיר אלא למי שרבו במקום רחוק שלא יתעצל לראותו".

יוצא מדבריהם שיש ג' דרגות בחיוב להקביל פני רבו, התלויות בקרבתו לרבו:

[א] מי שדר עם רבו באותה העיר - חייב לקבל פניו בכל יום. [ב] מי שדר מחוץ לעירו של רבו, אך במרחק לא גדול אלא בסמוך למקום רבו - חייב להקביל פני רבו פעם אחת בשבוע או בחודש. [ג] מי שדר במקום רחוק מרבו - חייב להקביל פניו לפחות ברגל.

הנודע ביהודה (או"ח תניינא סי' צד) עמד על התמיהה "פתח ברגל וסיים בחודש ושבת, וכיון דקרא בחודש ושבת מיירי, הוי ליה למימרא חייב אדם להקביל פני רבו ברגל וחודש ושבת", וכן על התמיהה מדוע הטור והשו"ע השמיטו את דברי רבי יצחק לעומת הרמב"ם שהביאו בהלכות תלמוד תורה. ובכדי ליישב זאת, חידש על פי דברי הגמרא בקידושין "אין תלמיד רשאי לעמוד מפני רבו אלא שחרית וערבית, שלא יהיה כבודו מרובה מכבוד שמים", כי בשל כך "גם לקבל פני רבו אי אפשר לחייב בכל שבת וראש חודש, דאם כן יהיה כבוד רבו גדול מכבוד השכינה, שאינו הולך לירושלים רק שלוש פעמים בשנה". והוסיף לחדש שאין חיוב להקביל פני רבו בזמן הזה, היות "ובעוונותינו הרבים נתקיים והשימותי מקדשיכם, שאפילו בשעת שממה קדושתה עליה, והשכינה לא זזה מהכותל המערבי, ואין אנחנו הולכים שמה להקביל פני השכינה כלל, כי לא חייבה אותנו התורה כי אם בקרבן חגיגה ועולת ראה, ולכן אין מקום להטיל חיוב להקביל פני רבו כלל, כשאינו הולך בלאו הכי ללמוד ממנו אלא שילך רק לקבל פניו, דאם כן כבודו גדול מכבוד שמים. ורבי יצחק על זמן המקדש קאמר שחייב להקביל פני רבו".

ובליקוטי הערות על הנודע ביהודה הביאו את תמיהת האחרונים, היאך נעלמו מעיני קודשו של הנודע ביהודה, דברי הגמרא בסוכה (י ב) בעובדא דרב חסדא ורבה בר בר הונא דאיקלעו לבי ריש גלותא וישנו בסוכה פסולה, ואמרו "אנן שלוחי מצה ופטורים מהסוכה", ופירש רש"י: "להקביל פני ראש הגולה", ומעשה זה היה כמובן לאחר חורבן בית המקדש, ומשמע שגם בזמן הזה יש חיוב להקביל פני רבו, ולכן היו פטורים מן המצוה. ויש שתירצו, שהאמוראים סברו שהשכינה אינה נמצאת בכותל המערבי (נחלקו בזה במדרש), ואם כן בזמנינו יש חיוב להקביל פני רבו ברגל. ויש שלמדו כי הנודע ביהודה יפרש את הגמרא בסוכה, שהיו שלוחי מצוה לענין אחר, ולא להקביל פני רבו. לעומת הנודע ביהודה, רבי יהונתן אייבשיץ כתב בספרו יערות דבש (דרוש יב) על פי דברי הירושלמי "המקבל פני חכם כאילו מקבל פני שכינה", כי בזמן שבית המקדש היה קיים, החיוב לקבל פני רבו היה רק בשבת וראש חודש, כי ברגלים היו עולים לקבל פני השכינה, ומזה למד רבי יצחק שאדרבה, בזמן הזה שאין ברגלים אפשרות לקבל פני השכינה, חייב במקום זה להקביל פני רבו, כי רק על ידי כך "כאילו מקבל פני השכינה". וראה עוד בליקוטי הערות על הנוב"י (שם).

ונחלקו הראשונים מדוע צריך להקביל פני רבו ברגל.

מלשון הרמב"ן (על התורה שמות פ"כ פס' ח) מבואר בהחיוב ללכת לרבו הוא מדין תלמוד תורה שכן כתב "וטעם לקדשו - שיהא זכרונו בו להיות קדוש בעינינו, כמו שאמר וקראת לשבת עונג לקדוש ה'

מכובד (ישעיה נח יג). והטעם, שתהא השביתה בעינינו בעבור שהוא יום קדוש, להפנות בו מעסקי המחשבות והבלי הזמנים, ולתת בו עונג לנפשינו בדרכי ה', וללכת אל החכמים ואל הנביאים לשמוע דברי ה', כמו שנאמר (מ"ב ד כג) מדוע את הולכת אליו היום לא חדש ולא שבת, שהיה דרכם כן, וכך אמרו רז"ל (ר"ה טז א) מכלל דבחדש ושבת בעי למיזל. וזה טעם שביתת הבהמה, שלא תהא בלבנו מחשבה עליה".

וכך משמע מדברי ספר חסידים (סי' שיג).

מאיך הרמב"ם סידר הלכה זו בתוך הלכות כבוד התורה בפרק ה' מהלכות תלמוד תורה (הל' ז) "וחייב לעמוד מפני רבו משיראנו מרחוק מלא עיניו עד שיתכסה ממנו ולא יראה קומתו ואח"כ ישב, וחייב אדם להקביל פני רבו ברגל".

על פי זה ביאר הגרש"א שטרן שליט"א בשו"ת שביבי אש (מועדים סי' נד) שיסוד המחלוקת בין הנודע ביהודה לשאר האחרונים הוא האם הדין הוא משום כבוד תורה כרמב"ם או משום לימוד תורה כרמב"ן. ועל פי זה ביאר שם מדוע השו"ע השמיט דין זה וכתבו רק בדרך אגב בכמה מקומות. לפי שלדעת השו"ע מצווה זו אינה מצווה חיובית אלא קיומית, כי יסודה הוא כדעת הרמב"ם משום כבוד תורה. וכתב שם נפק"מ נוספת, שאם חיוב הקבלת פני רבו מדין כבוד רבו מועילה מחילת הרב, שהרי רב שמחל על כבוד, כבודו מחול. אבל מהלכות תלמוד תורה, כדי לקבל תורה מרבו, מסתבר שלא מועילה מחילה בזה.